

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-14>
УДК 719-042.3:355.4(447-651.2:470-651.1)“2022/2025”

Євген Рачков

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: yevhen.rachkov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-0162>

**ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
РЕФЛЕКСІЇ ЕКСПЕРТІВ ПРОЄКТУ «МІСТО І ВІЙНА»***

Російсько-українська війна призвела до найбільших з часів Другої світової війни руйнувань і пошкоджень культурної спадщини України. Війна стала тригером для переосмислення в українському суспільстві змісту та значення культурної спадщини, а також спричинила «поворот» у ставленні до культури загалом.

Як цитувати: Рачков Є. Проблеми охорони культурної спадщини України під час російсько-української війни: рефлексії експертів проєкту «Місто і війна». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2025. Вип. 67. С. 268–294. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-14>

How to cite: Rachkov Ye. Protecting Ukrainian Cultural Heritage During the Russo-Ukrainian War: Reflections of Experts for the Project «City and War». *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2025. No. 67. PP. 268–294. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-67-14> (In Ukrainian)

© Рачков Є., 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

* Дослідження виконано в межах наукового проєкту «Місто і війна: руйнування, збереження і переосмислення культурної спадщини великих міст Південно-Східної України в період російської військової агресії» (<https://cityface.org.ua/>), що реалізується за підтримки Канадського інституту українських студій Альбертського університету.

Усвідомлюючи складність і важливість зазначених процесів, у травні 2022 р. група науковців Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна ініціювала науковий проєкт «Місто і війна». Одним із завдань проєкту стала фіксація поглядів фахівців у галузі культури на сучасні процеси руйнування, збереження та переосмислення культурної спадщини в Україні, спровоковані російською військовою агресією. Для виконання цього завдання команда проєкту збирає глибокі інтерв'ю з представниками українського експертного середовища. Стаття присвячена аналізу рефлексій експертів щодо кількох ключових питань: 1) системні проблеми галузі охорони культурної спадщини України; 2) виклики, що постали перед галуззю під час російсько-української війни, зокрема повномасштабного російського військового вторгнення в Україну, після 24 лютого 2022 р.; 3) стратегії збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни; 4) застосування цифрових технологій для охорони культурної спадщини під час російсько-української війни. У статті зроблено висновок, що зібрані інтерв'ю становлять важливий матеріал для розуміння довоєнної специфіки галузі, сучасного стану та подальших перспектив збереження і переосмислення культурної спадщини України. Водночас зазначено, що експерти в галузі культури повинні активніше репрезентувати своє бачення актуальних проблем охорони культурної спадщини та зрозуміло доносити свої погляди до широкого загалу людей. Важливо, щоби експерти ефективно взаємодіяли з іншими суспільними акторами, не лише реагували на запити суспільства, але також брали більш активну участь у суспільній дискусії довкола спадщини та до певної міри спрямовували громадську думку.

Ключові слова: культурна спадщина, Україна, російсько-українська війна, проєкт «Місто і війна».

Вступ

Від 2014 р. російська військова агресія проти України призвела до значних пошкоджень та руйнувань різноманітної культурної спадщини. Експертне середовище теперішні збитки культурної спадщини України визначає як найбільші з часів Другої світової війни¹. Крім того, російсько-українська війна стала тригером

¹ Україна з часів Другої світової війни не стикалася з таким масштабом злочинів проти культурної спадщини, — Катерина Чуєва. Міністерство культури та інформаційної політики України. Урядовий портал: вебсайт. Дата оновлення: 26.08.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-z-chasiv-druhoi-svitovoi-viiny-ne-stykalasia-z-takym-masshtabom-zlochyniv-proty-kulturnoi-spadshchyny-kateryna-chuieva> (дата звернення: 22.12.2024).

для переосмислення в українському суспільстві змісту та значення культурної спадщини, спричинила певний «поворот» у розумінні та ставленні до культури загалом (Rachkov 2023). З одного боку, спостерігається відродження та поширення традиційних культурних зразків українського народу, які розглядаються як основа сучасної української національної ідентичності. Показовим прикладом слугує нематеріальна культурна спадщина України, суспільний інтерес до якої невинно зростає з початком російсько-української війни (Rachkov 2024, 228–256). Із другого боку, критичного переосмислення зазнала спадщина, пов'язана з російською імперською та радянською історією. Сучасне переосмислення культури в українських медійному дискурсі та науковій літературі найчастіше позначається за допомогою понять «деколонізація», «декомунізація» та «дерусифікація»².

Усвідомлюючи складність зазначених процесів, а також важливість збереження та переосмислення культурної спадщини України на сучасному етапі, у травні 2022 р. група дослідників з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна ініціювала науковий проєкт під назвою «Місто і війна: руйнування, збереження і переосмислення культурної спадщини великих міст Південно-Східної України в період російської військової агресії» («City and War: Destruction, Preservation and Rethinking of the Cultural Heritage of Large Cities in Eastern and Southern Ukraine During the Russo-Ukrainian War»).

² Змістовне наповнення зазначених термінів тривалий час не було усталеним. Водночас сьогодні процеси «деколонізації — декомунізації — дерусифікації» на законодавчому рівні регламентуються такими нормативно-правовими актами: Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (2015), Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» (2015), Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (2015), Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015), Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (2023) тощо. Крім того, Українським інститутом національної пам'яті було розроблено рекомендації щодо подолання наслідків русифікації та тоталітаризму в Україні. Див.: Подолання наслідків русифікації та тоталітаризму в Україні. Український інститут національної пам'яті: вебсайт. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini> (дата звернення: 22.12.2024).

Проект реалізується завдяки підтримці «Програми досліджень сучасної України» (Contemporary Ukraine Studies Program, CUSP) Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) Альбертського університету. Проект є міждисциплінарним та являє собою відкриту мережу, до складу якої входять переважно викладачі та студенти українських університетів (What is CITY AND WAR about).

Основний дослідницький фокус у межах проекту «Місто і війна» спрямовано на вивчення та переосмислення різноманітних аспектів культурної спадщини великих міст Сходу та Півдня України — Дніпра, Донецька, Запоріжжя, Одеси й Харкова — після початку війни в Донбасі 2014 р. й широкомасштабного наступу російських військ 2022 р. У центрі дослідження перебувають як матеріальна (архітектура, міська забудова, індустриальна спадщина, пам'ятники, меморіали, визначні місця, а також музейні, архівні та бібліотечні пам'ятки тощо), так і нематеріальна спадщина (міські святкування, фестивалі, міський вуличний живопис тощо). Команда проекту прагне зафіксувати погляди фахівців у галузі культури на сучасні процеси руйнування, збереження та переосмислення культурної спадщини в Україні, спровоковані російською військовою агресією. Для виконання цього завдання збираються інтерв'ю з представниками українського експертного середовища (What is CITY AND WAR about).

У статті представлено деякі рефлексії експертів проекту «Місто і війна» щодо кількох ключових проблем охорони культурної спадщини України під час російсько-української війни: 1) системні проблеми галузі охорони культурної спадщини України; 2) виклики, що постали перед галуззю, зокрема під час повномасштабного російського військового вторгнення в Україну, після 24 лютого 2022 р.; 3) стратегії збереження культурної спадщини; 4) застосування цифрових технологій для охорони культурної спадщини.

Інтерв'ю з експертами проекту «Місто і війна»

Сьогодні командою проекту «Місто і війна» зібрано 36 напівструктурованих глибинних інтерв'ю (понад 29 годин записів)

з експертами в галузі охорони культурної спадщини України. Зібрані інтерв'ю об'єднано у дві тематичні серії: «Експертна думка» та «Цифрова спадщина». Серія інтерв'ю «Експертна думка» містить кілька форматів: 1) відео; 2) подкаст і 3) текст. Спілкування з експертами відбувалося українською. Усі інтерв'ю було транскрибовано в повному обсязі. Частина з них уже опубліковано на сайті³ та YouTube-каналі проєкту⁴. Оприлюднення інтерв'ю здійснювалося зі згоди респондентів. Деякі інтерв'ю було опубліковано повністю, інші — скорочено (або через технічні причини, які виникали під час запису інтерв'ю, або на прохання респондентів, що траплялося зрідка). У випадку публікації скороченої версії інтерв'ю в його опис додавалася відповідна примітка. Тривалість опублікованих інтерв'ю становить від 18 хвилин до трохи більше ніж 2 години. Спілкування з експертами відбувалося у форматі відеоконференції за допомогою програми Zoom.

За часом запису інтерв'ю можна умовно поділити на кілька груп: записані 2022 р. (11 інтерв'ю), 2023 р. (15) та 2024 р. (10). Респонденти мешкають та працюють у таких містах України: Вінниця/Донецьк (1), Запоріжжя (1), Київ (2), Одеса (2), Львів (3), Дніпро (4) та Харків (23). Для пошуку респондентів було використано метод «снігової кулі»: спочатку організатори проєкту зверталися до знайомих експертів, а потім просили кожного з респондентів порекомендувати інших колег. Команда проєкту прагнула запрошувати до розмови експертів, які працюють з різноманітною культурною спадщиною України (рухома та нерухома, матеріальна та нематеріальна тощо). Враховуючи обраний підхід, за весь час проєкту організатори отримали лише кілька відмов у записі інтерв'ю від представників експертного середовища. Зазвичай експерти охоче відгукувалися на запрошення до розмови у форматі інтерв'ю, передусім відзначаючи важливість обговорення актуальних проблем збереження та переосмислення культурної спадщини України в умовах війни.

³ Інтерв'ю. Місто і війна. CityFace: вебсайт. URL: <https://cityface.org.ua/interviews> (дата звернення: 22.12.2024).

⁴ Інтерв'ю. Місто і війна. CityFace: YouTube. URL: https://www.youtube.com/@CityFace_CityWar (дата звернення: 22.12.2024).

Загалом зібрані в межах проєкту «Місто і війна» інтерв'ю присвячені таким актуальним питанням: збереження та переосмислення міської культурної спадщини України; охорона нерухомої та рухомої культурної спадщини України; історичний музей та археологічна спадщина в умовах війни; міські музеї, архіви та бібліотеки; збереження та переосмислення університетської спадщини; сучасне мистецтво та стратегії роботи з незручною спадщиною; репрезентація культурної спадщини України у Вікіпедії; охорона культурної спадщини і солідарний туризм тощо.

Для кожного інтерв'ю було створено оригінальний перелік запитань, що дозволило визначити центральну тему кожної розмови та врахувати галузь професійної діяльності кожного респондента. Наприклад, окремий блок питань стосувався досвіду роботи та професійних досягнень респондентів, що пов'язані з охороною культурної спадщини України. Інший блок питань було присвячено особливостям діяльності інституцій (музеїв, бібліотек, архівів, університетів, мистецьких центрів тощо), у яких працювали респонденти на момент запису інтерв'ю. Слід відзначити, що низка питань була спільною для переважної більшості інтерв'ю. Насамперед ці питання присвячені проблемам збереження різноманітної культурної спадщини України в умовах війни; стратегіям переосмислення культурної спадщини; визначенню принципів роботи з незручною (передусім російською та радянською) спадщиною; визначенню ролі різноманітних акторів (передусім центральної та міської влади, місцевої громади, громадських об'єднань та активістів та ін.) у процесі збереження та переосмислення культурної спадщини; застосуванню цифрових технологій для охорони культурної спадщини тощо. Окрема увага під час інтерв'ю приділялася характерним особливостям культурної спадщини великих міст України, передусім Сходу та Півдня.

Розглянемо окремі відповіді експертів проєкту на кілька ключових питань щодо охорони культурної спадщини України. Одразу зазначимо, що наведені нижче рефлексії респондентів презентують їх власні погляди. Крім того, переважна більшість експертів на момент запису інтерв'ю працювала та мешкала у великих містах Півдня та Сходу України.

Системні проблеми охорони культурної спадщини України

Російсько-українська війна зумовила численні виклики, які стосуються охорони культурної спадщини України. Зокрема, війна стала тригером актуалізації багатьох системних проблем, пов'язаних із правовими, організаційними, фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними та іншими аспектами охорони культурної спадщини. Наприклад, 2019 р. Національний інститут стратегічних досліджень проаналізував інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини в Україні⁵. У дослідженні зазначено, що охорона культурної спадщини є найбільш проблемним напрямом діяльності в галузі культури в Україні. Крім того, було названо проблеми, які негативно впливають на реалізацію державної політики зі збереження та актуалізації культурної спадщини: відсутність єдиної системи державного управління охороною культурної спадщини; невиправдані обмеження повноважень органів охорони культурної спадщини; слабкість чинного законодавства у визначенні відповідальності за пошкодження культурної спадщини; недосконала система обліку об'єктів культурної спадщини (зокрема, відсутність повноцінного інформаційного ресурсу культурної спадщини та культурних цінностей) (*Instytutskijni ta pravovi problemy zberezhenia kul'turnoi spadshyny*).

Окрему увагу варто звернути на існування різноманітних корупційних ризиків у державній політиці та діяльності органів охорони культурної спадщини України. Наприклад, громадські організації «Разом проти корупції» та «Антикорупційний штаб» серед таких ризиків назвали знищення нерухомих пам'яток культурної спадщини задля забудови та неналежне ведення обліку пам'яток культурної спадщини (Velychko et al. 2020).

Експерти проекту «Місто і війна» також вказали на різноманітні системні проблеми охорони культурної спадщини України, загалом підтвердивши зазначене вище. Насамперед, вони звернули увагу

⁵ Інститут є базовою науково-дослідною установою науково-аналітичного супроводження діяльності Президента України та Ради національної безпеки і оборони України, консультативно-дорадчим органом при Президентові України.

на такі виклики: 1) байдуже ставлення пересічних людей до збереження культурної спадщини; 2) відсутність єдиної системи охорони спадщини та проблеми законодавчого регулювання галузі; 3) проблеми обліку та моніторингу різноманітних об'єктів культурної спадщини; 4) надмірна забюрократизованість системи та непрозорість діяльності органів охорони культурної спадщини; 5) брак фінансування та проблеми з підготовкою фахівців; 6) погане технічне забезпечення; 7) відсутність належної уваги державної влади до проблем збереження культурної спадщини; 8) відсутність державних програм оцифрування культурної спадщини тощо⁶.

Наприклад, членкиня Українського національного комітету Міжнародної ради з питань охорони пам'яток і визначних місць, Національної спілки краєзнавців України, очільниця Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК (2003–2020) Олена Миколаївна Титова зазначила таке: «Взагалі галузь культури [в Україні — Є. Р.] завжди фактично була проблемною. Ну, знову-таки я не люблю говорити про гроші, про фінансування, але без цього складно робити щось. Так, громадськість — це чудово, активісти — чудово, але все одно повинна бути база. Так, підґрунтя для цієї діяльності, для того, щоби робити корисні справи. Так от ми з Вами прекрасно знаємо, що культура [України — Є. Р.] завжди фінансувалася за залишковим принципом»⁷.

Схожу думку висловив архітектор-реставратор, член Національної спілки архітекторів України Віктор Станіславович Дворніков: «І якщо говорити про систему охорони то, мабуть, недосконалим було те, що було недостатнім фінансування цієї галузі. Ми знаємо, що в кожній обласній раді є відділ охорони культурної спадщини. І там зазвичай працюють люди не від гарного життя. Тобто там або волонтери працюють,

⁶ Інтерв'ю. Місто і війна. CityFace: вебсайт. URL: <https://cityface.org.ua/interviews> (дата звернення: 22.12.2024).

⁷ Титова О. М. Інтерв'ю — Охорона культурної спадщини України | Частина 1. Інтерв'юєр: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 12.07.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2uq5bIAwvnM> (дата звернення: 22.12.2024).

*Тут і далі цитати наведено з незначними стилістичними виправленнями.

або працюють люди, яким більше нікуди йти працювати, тому що там мінімальна зарплата і зовсім відсутнє якесь технічне забезпечення для цієї роботи»⁸.

Своєю чергою практикуюча архітекторка-реставраторка, громадська активістка, членкиня ініціативної групи SaveKharkiv Катерина Євгенівна Кублицька наголосила на існуванні законодавчих проблем охорони культурної спадщини України: «Дуже багато прогалин, дуже багато моментів прописано [на законодавчому рівні — Є. Р.], які потрібно доопрацювати, дорозробляти. Щось законом перекинуто на місцеві відділи охорони. І через це по різних областях України з'явились різні підходи. Тобто немає загальної єдиної політики, немає загального підходу взагалі до вирішення проблем [охорони нерухомої спадщини України — Є. Р.]»⁹.

Виклики перед охороною культурної спадщини України під час війни

Як уже було зазначено, російсько-українська війна призвела до значних пошкоджень та руйнувань культурної спадщини та культурної інфраструктури України. Щодо таких об'єктів у відкритому доступі можна віднайти різноманітну інформацію, що має різний ступінь верифікації: 1) офіційні дані від регіональних та міських органів охорони культурної спадщини, обласних адміністрацій, Міністерства

⁸ Дворніков В. С. Інтерв'ю — Охорона нерухомої культурної спадщини України під час війни | Подкаст | Частина 1. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 08.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OLgTeD7w2cY> (дата звернення: 22.12.2024).

⁹ Кублицька К. Є. Інтерв'ю — Проблеми охорони архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.01.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Srd_e3yvMe4 (дата звернення: 22.12.2024).

культури та стратегічних комунікацій України¹⁰; 2) верифіковані дані від міжнародних організацій, наприклад ЮНЕСКО¹¹; 3) дані громадських ініціатив, які співпрацюють з державними інституціями України з метою налагодження системного спостереження за станом об'єктів культурної спадщини¹². Слід враховувати, що культурна спадщина продовжує зазнавати втрат, особливо на територіях, які залишаються окупованими російськими військами (зокрема, існують ризики розкрадання культурних цінностей, вивезення їх у Росію, проведення незаконних ремонтних та реставраційних робіт тощо). Крім того, здійснювати належні заходи з охорони культурної спадщини практично неможливо на територіях, де відбувалися і тривають бойові дії.

Від початку російської військової агресії проти України одними з першочергових завдань стали облік і моніторинг пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини України внаслідок війни. Слід відзначити, що думки респондентів щодо ефективності

¹⁰ Наприклад, за даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України за період з 24 лютого 2022 р. по початок грудня 2024 р. в Україні пошкоджено або зруйновано 1 222 об'єктів культурної спадщини. Детальніше див.: 1222 пам'ятки культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України: вебсайт. Дата оновлення: 05.12.2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1222-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/> (дата звернення: 22.12.2024). Крім того, станом на 25 листопада 2024 р. збитків зазнали 2 130 об'єктів культурної інфраструктури: клубні заклади; бібліотеки; заклади мистецької освіти; музеї та галереї; театри, кінотеатри та філармонії; заповідники; парки, зоопарки; цирки. Детальніше див.: 2130 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України: вебсайт. Дата оновлення: 06.12.2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/2130-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/> (дата звернення: 22.12.2024).

¹¹ Станом на 27 листопада 2024 р. ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 468 об'єктів культурної спадщини України з 24 лютого 2022 р. Детальніше див.: Damaged Cultural Sites in Ukraine Verified by UNESCO. UNESCO: website. Last update: 29.11.2024. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (accessed: 22.12.2024).

¹² Наприклад, згідно даних ініціативи «HEMO: Ukrainian Heritage Monitoring Lab» станом на 17 січні 2024 р. зафіксовано 784 пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини України. Детальніше див.: Expedition Results. HEMO: Ukrainian Heritage Monitoring Lab: website. URL: <https://www.heritage.in.ua/en> (accessed: 22.12.2024).

наявного обліку та моніторингу розділилися. Наприклад, голова Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури», науковий співробітник відділу зводу пам'яток та облікової документації «Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини» Ярослав Володимирович Ліхолетов зазначив, що «... зараз при Міністерстві культури та інформаційної політики [сучасна назва — Міністерство культури та стратегічних комунікацій України — Є. Р.] існує така установа державна — Український державний інститут культурної спадщини. Це, мабуть, на сьогоднішній день вони найперші прийняли виклик серед нас, фахівців, це Київ, місто Київ. І вони ... їздять по всій Україні і ... особисто займаються фіксацією руйнувань і пошкодженнями об'єктів культурної спадщини»¹³. Водночас, на думку Віктора Станіславовича Дворнікова, «[...] вони [профільні структури Міністерства культури та стратегічних комунікацій — Є. Р.] ведуть моніторинг лише з відкритих джерел [...]. Я в цій роботі беру участь іноді з місцевими, з обласними органами охорони спадщини. Я знаю, що вони не їздять на об'єкти, у них немає ні ресурсів, ні встановленого регламенту, як це має відбуватися. Ну, така робота не ведеться, тобто все спирається на окремі громадські ініціативи [...]»¹⁴. Експерти проєкту також наголошують, що офіційні дані щодо пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини часто є меншими, ніж дані моніторингу громадських ініціатив¹⁵.

На думку частини респондентів, державна система охорони культурної спадщини виявилася недостатньо підготовленою до викликів війни

¹³ Ліхолетов Я. В. Інтерв'ю — Система охорони культурної спадщини України в умовах війни. Інтерв'юєр: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 04.11.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=u_An18g9-wg (дата звернення: 22.12.2024).

¹⁴ Дворніков В. С. Інтерв'ю — Охорона нерухомої культурної спадщини України під час війни | Подкаст | Частина 2. Інтерв'юєр: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 08.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QcqxF3HP3I> (дата звернення: 22.12.2024).

¹⁵ Див.: Кублицька К. Є. Інтерв'ю — Проблеми охорони архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юєр: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.01.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Srd_e3yvMe4 (дата звернення: 22.12.2024).

та дій у надзвичайних ситуаціях. Показовими прикладами слугують різноманітні музеї, архіви та бібліотеки, колекції яких не евакуювали в безпечні місця, вони зазнали пошкоджень внаслідок війни або їх вкрав агресор. Наприклад, головний спеціаліст відділу мистецтв та навчально-просвітницької роботи управління культури департаменту культури і туризму Запорізької міської ради Павло Павлович Кравчук в інтерв'ю зазначив: «Тут треба розуміти, що, фактично, система органів охорони культурної спадщини та, хоча підкреслити, історико-культурного надбання [...] вона була у довоєнний час некерованою. Ну, була втрачена керованість зовсім [після 24 лютого 2022 р. — Є. Р.]. Як приклад можемо навести Мелітопольський краєзнавчий музей, у якому навіть у день вторгнення не було надано команду на евакуацію коштовного зібрання золотих прикрас скіфів, сарматів, ну, славетної гунської діадери. Це все було на даний час втрачено»¹⁶.

Чимало респондентів відзначили, що повномасштабне російське військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. стало для них жахливою несподіванкою, бракувало чітких інструкцій та необхідних ресурсів для збереження культурної спадщини. Наприклад, заступниця директора Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. С. Грушевського Ольга Андріївна Булгакова та завідувачка відділу соціокультурної діяльності цієї ж бібліотеки Ольга Анатоліївна Нагорнюк так описали початок повномасштабної війни: «Ми були в розпачі. Ми навіть не знали, що нам робити, ми прийшли до бібліотеки, але не було створено ще військової адміністрації. Наша державна адміністрація, департамент культури не надав ніяких розпоряджень. Ми прийшли й один на одного дивилися, тільки спілкувались, що нам робити. Наприкінці дня прийшло розпорядження, бо з нами знаходиться дуже важливий стратегічний об'єкт, — покинути приміщення бібліотеки. І так декілька днів, до першого березня, ну, ми були вдома, і тільки були в телефонному режимі. Ось так розпочалась війна в нашій бібліотеці. Потім ми зібрались і почали думати, як працювати під час

¹⁶ Кравчук П. П. Інтерв'ю — Міська культурна спадщина під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 16.06.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HIA2LP0o0tU> (дата звернення: 22.12.2024).

воєнного стану»¹⁷. В. о. директора Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького Олександр Володимирович Старік також наголосив на недостатній підготовленості державних інституцій культури до дій у надзвичайних ситуаціях: «Я думаю, що я не розкрию якусь таємницю, якщо скажу, що як такої підготовки до подібної ситуації в нас не було, як і в багатьох музеях. Тобто не було конкретної інструкції дій, не було розроблено планів евакуації. І навіть більше, ті плани, які в нас були раніше, вони взагалі передбачали евакуацію на схід, тобто ми мали евакуюватися назустріч нашому ворогові. Тому, звичайно, в основному все було покладено на музейних співробітників, на їх розсуд, що потрібно робити. І буквально від початку широкомасштабної збройної агресії експозиція була розібрана. Пам'ятки основного фонду були ретельно приховані, і в принципі було зроблено все для того, щоб забезпечити максимальний захист, максимальне вивезення пам'яток»¹⁸.

Внаслідок масованих обстрілів і бомбардувань багато інституцій культури України зазнали серйозних пошкоджень. Наприклад, у березні 2022 р. постраждала історична будівля Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка — пам'ятка містобудування та архітектури місцевого значення. Зокрема, внаслідок дії вибухової хвилі після ворожого обстрілу в будівлі було пошкоджено покрівлю даху, зруйновано світловий ліхтар, вікна та внутрішні двері, почала осипатися штукатурка на стелі, знищено систему опалення тощо. Як зазначила директорка Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка Наталя Валентинівна Петренко: «Внаслідок всіх завданих пошкоджень опинився під загрозою бібліотечний фонд книгозбірні, у першу чергу як вагома складова Державного бібліотечного фонду України. Ми не можемо зараз забезпечити оптимальні умови

¹⁷ Булгакова О. А., Нагорнюк О. А. Інтерв'ю — Бібліотека та рухома спадщина під час воєнного стану. Інтерв'юер: О. І. Вовк. CityFace: YouTube. Дата запису: 13.06.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=o2lCPRogS_8 (дата звернення: 22.12.2024).

¹⁸ Старік О. В. Інтерв'ю — Історичний музей та археологічна спадщина під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Г. А. Бондаренко. CityFace: YouTube. Дата запису: 23.11.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A3B7-pTOKok> (дата звернення: 22.12.2024).

його зберігання. Бібліотечні фонди сьогодні нараховують понад 7 мільйонів одиниць. [...] Прямих влучань, пошкоджень фондів не було. Але вже майже 17 місяців вони зберігаються у невідповідних умовах: порушено температурно-вологісний режим, світловий, санітарно-гігієнічний, охоронний. У перші дні після обстрілів, через відсутність вікон у приміщення бібліотеки потрапляв пил, атмосферні опади, що негативно впливає саме на матеріальну основу документів. І відповідно найбільшим викликом для нас було негайно закрити всі віконні прорізи та забезпечити якість будівлі [...]»¹⁹.

Часто працівники інституцій культури рятували експонати та колекції під обстрілами. Зокрема, ризикуючи власним життям, вони займалися демонтажем постійних експозицій та подальшим перенесенням експонатів до безпечних місць. Наприклад, в. о. директора Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова Ольга Миколаївна Сошнікова так схарактеризувала перші дні повномасштабного російського військового вторгнення в Україну: «Я також залишалася в музеї. 24/7 ми виконували свій обов'язок — ми ховали все, що мали сховати, — оскільки в нас величезна колекція»²⁰.

Слід враховувати, що чимало інституцій культури на Сході та Півдні України все ще не повернулися до повноцінної діяльності, яку вони провадили до 24 лютого 2022 р. Частина з них зачинена для відвідувачів, їх електронні ресурси не функціонують належно. Чимало кваліфікованих співробітників музеїв, архівів і бібліотек або були вимушені переїхати до більш безпечних місць та працювати дистанційно, або були звільнені внаслідок скорочення державного фінансування²¹.

¹⁹ Петренко Н. В. Інтерв'ю — Бібліотека та рухома спадщина в умовах війни. Інтерв'юєр: Г. А. Бондаренко. CityFace: YouTube. Дата запису: 17.07.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6zaHpT1ADCU&t=1551s> (дата звернення: 22.12.2024).

²⁰ Сошнікова О. М. Інтерв'ю — Охорона рухомої культурної спадщини та діяльність історичного музею під час війни. Інтерв'юєр: Г. А. Бондаренко. CityFace: YouTube. Дата запису: 25.07.2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=neW0xTI_jZo (дата звернення: 22.12.2024).

²¹ Див.: Інтерв'ю. Місто і війна. CityFace: вебсайт. URL: <https://cityface.org.ua/interviews> (дата звернення: 22.12.2024).

Стратегії збереження культурної спадщини в умовах війни

Щоби захистити об'єкти нерухомої культурної спадщини України від наслідків російських обстрілів та бомбардувань, деякі пам'ятники та історичні будівлі (особливо у великих містах, зокрема, Запоріжжі, Києві, Львові, Одесі, Харкові тощо) було обгороджено захисними конструкціями з вогнетривких матеріалів, мішків з піском, фанерних щитів тощо. Доволі швидко встановлення захисних конструкцій стало можливим завдяки співпраці між громадськими ініціативами (зокрема волонтерським рухом), українським бізнесом, державними інституціями України та міжнародними організаціями в галузі охорони культурної спадщини²². Власні проєкти захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини запропонували також різноманітні архітектори та архітектурні студії. Наприклад, у квітні 2022 р. українська майстерня архітектури та дизайну інтер'єру «balbek bureau» за запитом волонтерів, а також спільно з Альянсом реставраторів історичних будівель України та Департаментом охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації розробили систему захисту пам'ятників від руйнації в умовах війни під назвою «RE: Ukraine Monuments» (RE: Ukraine Monuments; V Ukraini stvoryly universal'nu systemu).

Експерти проєкту «Місто і війна», з одного боку, наголосили на важливості наявного захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини, а з другого боку, підкреслили його недостатність та ненадійність. Наприклад, Віктор Станіславович Дворніков зазначив таке: «На жаль, я думаю, що всі ці заходи, які роблять, те, що ми бачимо на вулицях, вони не є ефективними. Оскільки ми бачимо наслідки прильоту будь-якої ракети, і жодні мішки, жодні там конструкції з фанери, вони не здатні захистити, навіть частково, не здатні захистити об'єкти чи їх елементи чи скульптуру. Наразі в Харкові ми бачимо лише приклади, так, коли захищається скульптура. Мабуть, те укриття, яке зроблено для пам'ятника Шевченка [...] — це, мабуть, непогана спроба. І в принципі від прямого враження навряд чи це захистить,

²² На важливості консолідації зусиль державних органів, бізнесу, громадськості, волонтерів та ін. для забезпечення належної охорони культурної спадщини України під час війни наголошують також експерти проєкту. Детальніше див.: Інтерв'ю. Місто і війна. CityFace: вебсайт. URL: <https://cityface.org.ua/interviews> (дата звернення: 22.12.2024).

але принаймні від розльоту уламків, думаю, що це дуже гарний захист зроблено. Але в інших випадках, мені здається, ну ми маємо справу більше з популізмом. Тобто ми бачимо намагання місцевої влади, я не про Харків зараз скажу, я більше, мабуть, кажу про Львів, де також на головній площі зроблені якісь укріплення та захист для скульптур. Ну вони мають більш такий якийсь, мабуть, моральний захист, ніж фізичний, тому я вважаю, що це не є ефективно. Більш ефективним є захист активний, тобто військовими»²³.

Ще однією важливою проблемою є відсутність чітких законодавчих вимог та методичних інструкцій щодо роботи з пошкодженими та зруйнованими об'єктами культурної спадщини України внаслідок війни. Різні респонденти наголосили, що державні та міські служби, відповідальні за усунення наслідків ворожих обстрілів та бомбардувань, переважно не розуміли специфіки роботи з культурною спадщиною. Наприклад, цінні рештки конструкцій та елементи декору пошкоджених будівель часто викидалися разом із будівельним сміттям, що ускладнювало подальше відновлення цих об'єктів²⁴. Як зазначила Катерина Євгенівна Кублицька: «[...] війна в нас іде з 2014 року. Пам'ятки страждали відповідно з 2014 року і мали безпосередньо пряме ураження та страждали внаслідок впливів вибухових хвиль. За цей час не було розроблено жодного документа, жодного регламенту чи якихось методичних вказівок. Не було розроблено вказівок для муніципалітетів історичних місць, як взагалі діяти, коли в об'єкт прилетіло [російські обстріли та бомбардування — Є. Р.], і як з цим працювати. Не було розроблено якихось спрощених процедур з термінової стабілізації об'єктів. І це дуже сповільнює роботу з пам'ятками. Тому що, якщо це звичайний об'єкт, без статусу, можна дуже оперативно реагувати і можна якось його стабілізувати, законсервувати. А от у випадку об'єктів,

²³ Дворніков В. С. Інтерв'ю — Охорона нерухомої культурної спадщини України під час війни | Подкаст | Частина 1. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 08.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OLgTeD7w2cY> (дата звернення: 22.12.2024).

²⁴ Див.: Дворніков В. С. Інтерв'ю — Охорона нерухомої культурної спадщини України під час війни | Подкаст | Частина 1. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 08.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OLgTeD7w2cY> (дата звернення: 22.12.2024).

які є пам'ятками архітектури, все ще залишається бюрократичний ад, який потрібно пройти, щоб щось з об'єктом зробити»²⁵.

Показово, що на різноманітні проблеми збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни також звернули увагу експерти Національного інституту стратегічних досліджень. У 2023 р. вони підготували аналітичну доповідь «Культурна спадщина та національна безпека», у якій назвали культурну спадщину ключовим чинником єдності українського суспільства, посилення української громадянської ідентичності та подальшого сталого демократичного розвитку України. Серед іншого експерти наголосили, що на державному рівні слід розробити стратегію охорони культурної спадщини України, яка повинна ґрунтуватися на міжнародних підходах до збереження та управління культурною спадщиною та має стати складником плану повоєнного відновлення України (Potapenko et al. 2023, 4, 43).

Застосування цифрових технологій для охорони культурної спадщини під час війни

Починаючи від 1990-х рр., в Україні відбувалися спорадичні спроби застосовувати цифрові технології для охорони культурної спадщини. Водночас саме повномасштабне російське військове вторгнення в Україну спровокувало побудову нової національної екосистеми культурної спадщини. Передусім вона передбачає створення реєстрів електронного обліку культурної спадщини та оцифрування культурних цінностей²⁶. Наприклад, сьогодні триває робота над формуванням інформаційно-комунікаційної системи обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини України «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» (<https://e-pamiatka.gov.ua/>) та державного цифрового реєстру культурних цінностей «Реєстр Музейного фонду України» (<https://museum-portal.mcip.gov.ua/>). Крім того, після 24 лютого 2022 р. з'явилося

²⁵ Кублицька К. Є. Інтерв'ю — Проблеми охорони архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.01.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Srd_e3yvMe4 (дата звернення: 22.12.2024).

²⁶ Горlach П. В Україні створять цифрову платформу управління культурною спадщиною. Суспільне Культура: вебсайт. Дата оновлення: 12.07.2022. URL: <https://suspilne.media/259736-v-ukraini-stvorat-cifrovu-platformu-upravlinna-kulturnou-spadshinou/> (дата звернення: 22.12.2024).

чимало дослідницьких ініціатив зі створення цифрових архівів рухомої (передусім музейні, архівні та бібліотечні колекції) та нерухомої (передусім пам'ятники та історичні будівлі) культурної спадщини України. Також цифрові технології (бази даних, інтерактивні мапи тощо) сьогодні широко використовуються для обліку пошкоджених та зруйнованих об'єктів культурної спадщини України внаслідок війни (Rachkov 2023).

Відповідаючи на питання про застосування цифрових технологій для збереження та популяризації культурної спадщини України в умовах війни, експерти проекту «Місто і війна» передусім наголошували на перевагах зазначених технологій, майже або зовсім не помічаючи недоліків²⁷. Наприклад, Катерина Євгенівна Кублицька відзначила таке: «На мій погляд, це тільки переваги [застосування цифрових технологій для збереження архітектурної спадщини — Є. Р.], недоліків майже немає. Зараз, ну, ми використовуємо 3D-сканування для фіксації об'єктів, які зазнали прямого ураження внаслідок збройної військової агресії. Це допомагає швидко виконати фіксацію об'єкта, виконати обмір і потім навіть отримати матеріали моніторингу зі станом об'єкта»²⁸.

Інші респонденти також наголосили на важливості застосування цифрових технологій у галузі охорони культурної спадщини України під час війни. Наприклад, архітекторка, громадська діячка, дослідниця архітектури модернізму Євгенія Ігорівна Губкіна зазначила: «Знову ж таки, в умовах постійного того, що ми можемо втратити ці об'єкти спадщини, чим краще вони будуть зафіксовані й відцифровані, тим більше це дасть нам можливість у майбутньому відновити ці об'єкти, мати хоч якісь знання про них. І знову ж таки, ще інший аспект цього всього [використання цифрових технологій — Є. Р.]. Повертаючись до трибуналу і до притягнення до відповідальності тих, хто руйнує ці об'єкти [мається на увазі Росія — Є. Р.], нам це дасть можливість потім виступати з цими даними в суді, тому що це частина якраз документів

²⁷ Про переваги, загрози та виклики оцифрування культурної спадщини див. білу книгу «Культурна спадщина та цифрові технології» від проекту «ReHERIT» (Kul'turna spadshchyna ta tsyfrovi tekhnolohii).

²⁸ Кублицька К. Є. Інтерв'ю — Проблеми охорони архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юєр: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.01.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Srd_e3yvMe4 (дата звернення: 22.12.2024).

і доказової бази до того, яким цей об'єкт був до руйнування. Тому це напрочуд важливо, і під час війни це ще більш важливо»²⁹.

Своєю чергою директорка Обласного комунального закладу «Харківський організаційно-методичний центр туризму» Валентина Дмитрівна Холодок зазначила, що важливість використання цифрових технологій для охорони культурної спадщини не лише посилюється під час війни, але також відповідає загальносвітовим тенденціям: «Світова практика збереження та відтворення у майбутньому історико-культурної спадщини, використання технологій доповненої реальності при проведенні екскурсій, віртуалізація музейних експозицій — все стає ще актуальнішим в умовах війни. Адже саме за допомогою таких технологій вдається відновити хоча б у віртуальній реальності ті зруйновані туристичні об'єкти — або спалені, або розбиті вщент»³⁰.

Серед проблем застосування цифрових технологій для охорони культурної спадщини України респонденти передусім назвали 1) людський чинник; 2) спорадичний та нескоординований процес диджиталізації об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей; 3) незадовільне технічне забезпечення; 4) відсутність відповідних державних програм і відповідальних органів; 5) брак необхідного фінансування; 6) брак фахівців з диджиталізації на місцях тощо³¹.

²⁹ Губкіна Є. І. Інтерв'ю — Охорона архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.09.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hr4JnLLO9U4> (дата звернення: 22.12.2024).

³⁰ Холодок В. Д. Інтерв'ю — Охорона культурної спадщини і туризм під час війни. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.07.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ok2YsCBDPd8> (дата звернення: 22.12.2024).

³¹ Див., наприклад: Бугайченко О. Г. Інтерв'ю — Збереження нематеріальної культурної спадщини України в умовах війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 25.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ly2gnJ5tus8> (дата звернення: 22.12.2024); Дворніков В. С. Інтерв'ю — Охорона нерухомої культурної спадщини України під час війни | Подкаст | Частина 2. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 08.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QcqxF3HP3I> (дата звернення: 22.12.2024); Губкіна Є. І. Інтерв'ю — Охорона архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 18.09.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hr4JnLLO9U4> (дата звернення: 22.12.2024); Муравська С. В. Інтерв'ю — Збереження та переосмислення університетської спадщини в умовах війни. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 25.08.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kolNx84nQ7s> (дата звернення: 22.12.2024); Титова О. М. Інтерв'ю — Охорона культурної спадщини України | Частина 2. Інтерв'юер: Є. С. Рачков. CityFace: YouTube. Дата запису: 12.07.2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=u_T7t3eWi_Y (дата звернення: 22.12.2024).

Висновки

Інтерв'ю з експертами проєкту «Місто і війна» є важливим джерелом для дослідження довоєнної специфіки розвитку, сучасного стану та подальших перспектив галузі охорони культурної спадщини України. Зокрема, інтерв'ю містять цінні роздуми респондентів щодо системних проблем охорони культурної спадщини України, зокрема тих, що існували до російського військового вторгнення в Україну та загострилися під час війни. Наприклад, чимало експертів відзначили, що, як у 2014 р., так і в 2022 р., державна система охорони культурної спадщини виявилася недостатньо підготовленою до викликів війни та дій у надзвичайних ситуаціях. Крім того, на думку деяких респондентів, важливою проблемою до сьогодні залишається відсутність чітких законодавчих вимог та методичних інструкцій щодо роботи з пошкодженими та зруйнованими об'єктами культурної спадщини України внаслідок війни.

Показово, що експерти проєкту звернули увагу на значну кількість важливих проблем охорони культурної спадщини України під час війни. Водночас погляди респондентів розділилися, зокрема, в оцінці ефективності наявного обліку та моніторингу пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини України внаслідок війни, а також достатності та надійності наявного захисту пам'яток історичних будівель. Утім, практично всі експерти погодилися, що переважна більшість реалізованих ініціатив зі збереження культурної спадщини України стали можливими завдяки тісній співпраці між громадськими організаціями, зокрема волонтерським рухом, українським бізнесом, державними українськими інституціями та міжнародними організаціями в галузі охорони культурної спадщини. Так само респонденти висловили схожі думки щодо важливості застосування цифрових технологій для охорони культурної спадщини під час війни. В основному експерти наголосили на перевагах зазначених технологій, не приділивши належної уваги загрозам та викликам оцифрування культурної спадщини.

Загалом робота над інтерв'ю переконала команду проєкту «Місто і війна», що експерти в галузі культури повинні більш активно

репрезентувати своє бачення актуальних проблем охорони культурної спадщини та зрозуміло доносити свої погляди до широкого загалу людей. Крім того, необхідна ефективна взаємодія експертів з іншими суспільними акторами, що беруть участь у збереженні та переосмисленні культурної спадщини України. Важливо, щоби експерти не лише реагували на запити суспільства, але також брали більш активну участь у суспільній дискусії довкола спадщини та до певної міри спрямовували громадську думку. Зрештою, експерти повинні мати більший вплив на формування нових стратегій роботи з культурною спадщиною України на сучасному етапі.

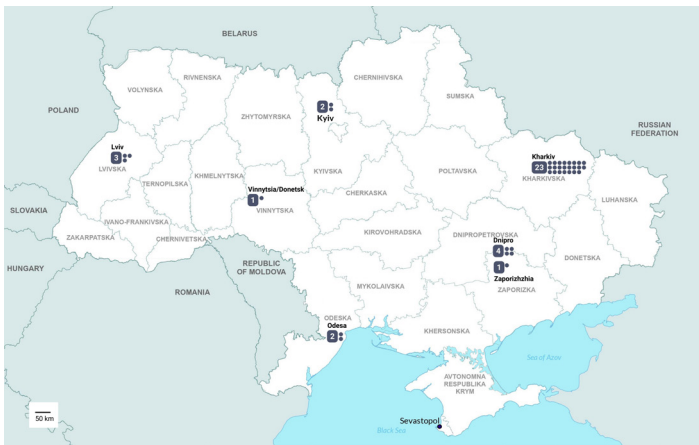

Рис. 1. Мапа розподілу респондентів за містами. Створив Євген Рачков.
Fig. 1. Map of the distribution of respondents by city. Created by Yevhen Rachkov.

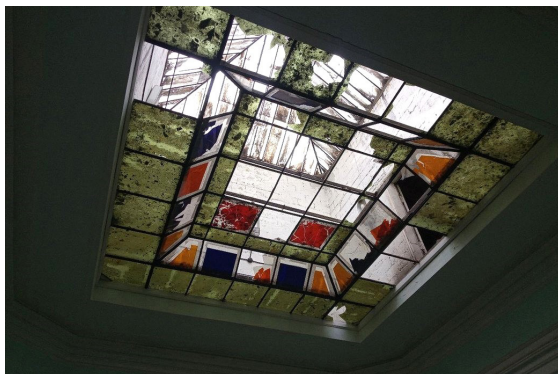

Рис. 2–3. Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка після російських обстрілів у 2022 р. Фото: Ігор Махов. Суспільне. Харків³².

Fig. 2–3. V. H. Korolenko Kharkiv State Science Library after Russian shelling in 2022.

Photo: Ihor Makhov. Suspilne. Kharkiv.

³² Рязанцева А., Кривко Р. Пошкоджена російськими обстрілами бібліотека Короленка у Харкові збирає гроші на відновлення. Суспільне Харків: вебсайт. Дата оновлення: 13.11.2022. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/315782-poskodzena-rosijskimi-obstrilami-biblioteka-korolenka-u-harkovi-zbirae-grosi-na-vidnovlenna/> (дата звернення: 22.12.2024).

Рис. 4–5. Захисні конструкції довкола пам'ятника Тарасу Шевченку в центрі Харкова.

Фото: Тітаренко Михайло. Wikimedia Commons³³.

Fig. 4–5. Protective constructions around the Taras Shevchenko Monument in Kharkiv's city center. Photo: Mykhailo Titarenko. Wikimedia Commons.

³³ Пам'ятник Шевченку у Харкові укривають після початку широкомасштабного вторгнення. Wikimedia Commons: вебсайт. Дата оновлення: 28.03.2022. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Пам%27ятник_Шевченку_у_Харкові_укривають_після_початку_широкомасштабного_вторгнення_03.jpg (дата звернення: 22.12.2024); Укритий від обстрілів пам'ятник Шевченку. Wikimedia Commons: вебсайт. Дата оновлення: 31.03.2022. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Укритий_від_обстрілів_пам%27ятник_Шевченку_01.jpg (дата звернення: 22.12.2024).

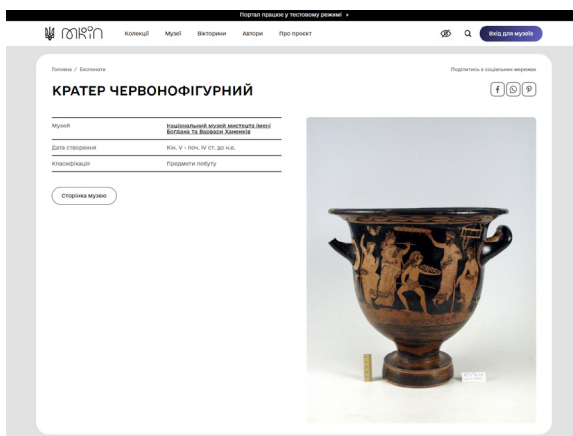
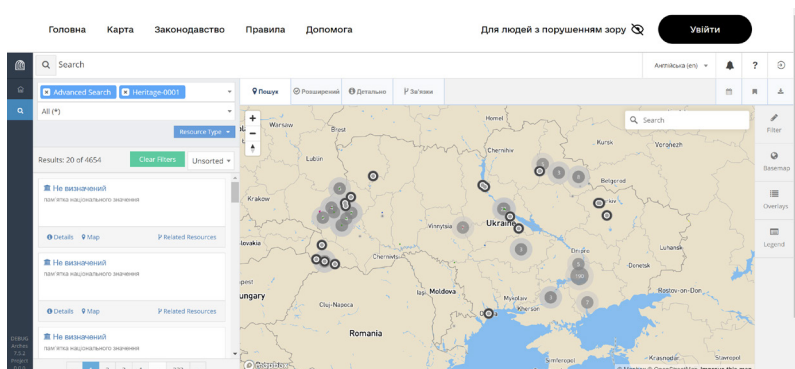

Рис. 6–7. Реєстри електронного обліку об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей України: «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» та «Реєстр Музейного фонду України».

Fig. 6–7. Electronic registers of cultural heritage sites and cultural assets of Ukraine:

«State Register of the Immovable Relics of Ukraine»
and «Register of the Museum Holdings of Ukraine».

Список літератури / References

Institutsijni ta pravovi problemy zberezhenia kul'turnoi spadshyny. Natsional'nyj institut stratehichnykh doslidzhen': vebсайт. Data zapysu: 19.04.2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezheniya-kulturnoi> (data zvernennia: 22.12.2024). (In Ukrainian)

Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини. Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт. Дата запису: 19.04.2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezheniya-kulturnoi> (дата звернення: 22.12.2024).

Kul'turna spadshyna ta tsyfrovi tekhnolohii: bila knyha. ReHERIT: vebсайт. URL: <https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Bila-knyga-3-Kulturna-spadshyna-ta-tsyfrovi-tehnologii-.pdf> (data zvernennia: 22.12.2024). (In Ukrainian)

Культурна спадщина та цифрові технології: біла книга. ReHERIT: вебсайт. <https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Bila-knyga-3-Kulturna-spadshyna-ta-tsyfrovi-tehnologii-.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).

Potapenko V., Tyschenko Yu., Kaplan Yu. ta in. Kul'turna spadshyna ta natsional'na bezpeka: analitychna dopovid'. Za red. V. Potapenka. Kyiv: NISD, 2023. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>. (In Ukrainian)

Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. та ін. Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь. За ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>

Rachkov Ye. Nematerial'na kul'turna spadshyna Ukrainy pid chas vijny: problemy zberezhenia, upravlinnia ta populiaryzatsii. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Istoriia»* [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History]. 2024. Vyp. 65. S. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10> (In Ukrainian)

Рачков Є. Нематеріальна культурна спадщина України під час війни: проблеми збереження, управління та популяризації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2024. Вип. 65. С. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10>

Rachkov Ye. Urban Cultural Heritage Endangered by the Russo-Ukrainian War. Forum for Ukrainian Studies: website. Last update: 12.01.2023. URL: <https://ukrainian-studies.ca/2023/01/12/urban-cultural-heritage-endangered-by-the-russo-ukrainian-war/> (accessed: 22.12.2024).

RE: Ukraine Monuments. Balbek bureau: website. URL: <https://www.balbek.com/reukrainemonuments-eng> (accessed: 22.12.2024).

V Ukraini stvoryly universal'nu systemu zakhystu pam'iatnykiv v umovakh viiny. Biuro spadshchyny: vebсайт. Data onovlennia: 28.04.2022. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/v-ukrayini-stvoryly-universalnu-systemu-zahystu-pam%ca%bcyatnykiv-v-umovah-viiny/> (data zvernennia: 22.12.2024). (In Ukrainian)

В Україні створили універсальну систему захисту пам'ятників в умовах війни. Бюро спадщини: вебсайт. Дата оновлення: 28.04.2022. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/v-ukrayini-stvoryly-universalnu-systemu-zahystu-pam%ca%bcyatnykiv-v-umovah-viiny/> (дата звернення: 22.12.2024).

Velychko O., Tkachuk O., Serebriakov M. ta in. 100 koruptsijnykh skhem v rehionakh Ukrainy. Data zapysu: 09.12.2020. Razom proty koruptsii: vebсайт. URL: <https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/as-100-schemes-2-1.pdf> (data zvernennia: 22.12.2024). (In Ukrainian)
Величко О., Ткачук О., Серебряков М. та ін. 100 корупційних схем в регіонах України. Дата запису: 09.12.2020. Разом проти корупції: вебсайт. URL: <https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/as-100-schemes-2-1.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).

What is CITY AND WAR about? CityFace: website. URL: <https://en.cityface.org.ua/projectheritage.html> (accessed: 22.12.2024).

Yevhen Rachkov

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: yevhen.rachkov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-0162>

PROTECTING UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE DURING THE RUSSO-UKRAINIAN WAR: REFLECTIONS OF EXPERTS FOR THE PROJECT «CITY AND WAR»

The Russo-Ukrainian War has led to the greatest destruction and damage to Ukraine's cultural heritage since World War II. The war became a trigger for a rethinking of the meaning of cultural heritage in Ukrainian society, and caused a «turn» in attitudes

towards culture more generally. Recognizing the complexity and importance of these developments, in May 2022 a group of researchers at V. N. Karazin Kharkiv National University launched the academic project «City and War». One of the project's objectives was to capture the views of cultural experts on the ongoing processes of destruction, preservation, and reinterpretation of cultural heritage in Ukraine driven by the Russian military aggression. To accomplish this task, the project team is collecting in-depth interviews with representatives of the Ukrainian expert community. The paper analyzes experts' reflections on several key issues: 1) systemic problems in cultural heritage protection in Ukraine; 2) challenges faced by the field during the Russo-Ukrainian War, in particular since the full-scale Russian invasion on February 24, 2022; 3) strategies for safeguarding cultural heritage in wartime; 4) the use of digital technologies in cultural heritage protection during the Russo-Ukrainian War. The article concludes that the interviews collected for the project offer testimony important for understanding the pre-war specifics of the field and the current state and future prospects of cultural heritage preservation and reinterpretation in Ukraine. At the same time, it is noted that cultural experts should be more proactive in broadcasting their vision of the pressing problems of cultural heritage protection, and should strive to make their views more accessible to the general public. It is important that experts effectively interact with other social actors and that they not only react to public demand, but also take on a more assertive role in the public discussion around heritage and, to a certain extent, guide the public opinion.

Keywords: cultural heritage, Ukraine, Russo-Ukrainian War, project «City and War».

Текст надійшов до редакції 10.03.2025.

The text was received by the editors 10.03.2025.

Текст затверджено до друку 26.05.2025.

The text is recommended for printing 26.05.2025.